

М. В. БРЕЧКЕВИЧ (1870–1963) ТА ЙОГО ВНЕСОК У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО БАЛТІЙСЬКОГО ПОМОР'Я

Микола Рудь

M. BRECHKEVICH (1870–1963) AND HIS CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE MEDIEVAL HISTORY OF BALTIC POMERANIA

Mykola Rud

In the article based on archival sources and special historical literature, it is given the characteristics of main points of live, scientific and pedagogical work of famous Ukrainian historian, medievalist, the founder of the Department of Ancient and Medieval history in Taras Shevchenko National University of Kyiv Mytrofan Vasyliovych Brechkevich. The research is based on the historicism, scientific and author's objectivity, general scientific (analysis, synthesis, generalization, comparison) and special historical (historic-typological and historic-systematic) methods.

In the article the contribution of M. V. Brechkevich was analyzed. The author came to the conclusion, that during his professional live Brechkevich remained true to the principles developed at the beginning of his career. He was a historian-positivist, who as the rest of the scientist of this direction considered the historical source to be the main criterion of truth.

The main object of Brechkevich's scientific research was the history of the Pomeranian Slavs of the 12th – 14th centuries, to which he dedicated numbers of his works in the first half of the 20th century. In his first printed work «Sviatopolk – Prince of Pomerania» (Yuriiv, 1902) Brechkevich considered one of the important periods in the history of the East Pomeranian principality, its struggle with the Teutonic Order in the 1240s. The study comprehensively analyzes the question of the origin of princely power in Eastern Pomerania, the relationships of the Eastern Pomeranian principality with Poland.

Brechkevich's main work on the history of Pomerania was his master's thesis «Introduction to the social history of the principality of Slavia, or Western Pomerania» (Yuriiv, 1911), in which he made an attempt to analyze on the basis of Pomeranian letters and chronicles the process of feudalization in the West Pomeranian lands during the 12th – 13th centuries and the role of German colonists in it. The work describes in details the princely land tenure, the formation of the first Pomeranian monasteries, which became active leaders of Germanization in this region.

Keywords: M. V. Brechkevich, curriculum vitae, scientific and pedagogical work, medieval studies, Slavic studies, social history, Baltic Pomerania, the 12th – 13th centuries.

Відомий український історик-медієвіст, фундатор кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Митрофан Васильович Бречкевич, 150-річчя від дня народження якого ми нині відзначаємо, прожив складне і багате на події життя.

Народився він 4 (16) червня 1870 р. у родині священика с. Бакоти Кременецького повіту Волинської губернії (тепер Кременецький р-н Тернопільської обл.). У чотири роки залишився без батька. Як зазначає учений у своїй автобіографії, його мати, яка залишилася сама з чотирма хлопчиками без усіляких засобів до існування, щоб дати дітям освіту, відправляє їх одного за одним до Кременецької духовної семінарії, «де вихованцям сиротам надавався безплатний гуртожиток, харчування і навчання.» (ЦДАВОУ, ф.1, оп. 24, спр. 1006, арк. 10).

Після закінчення у 1890 р. Волинської духовної семінарії у Кременці М. В.Бречкевич відмовляється стати священиком і працює 7 років учителем у школах Кременця і Єлисаветгра-

да (нині м. Кропивницький). Кардинально змінює його долю постановою Міністерства народної освіти Російської імперії 1897 р., котра дозволила випускникам духовних семінарій вступати до Юр'ївського (нині Тартуського) університету, студентом історико-філологічного факультету якого і став того ж року 27-річний М. В. Бречкевич. (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 12, спр. 826, арк. 9). У Юр'ївському університеті він спеціалізується по середньовічній історії західних слов'ян у випускника Київського університету св. Володимира, відомого спеціаліста з історії Чехії доби середньовіччя Антона Микитовича Ясинського, під керівництвом якого пише свою першу наукову працю «Досвід вивчення історії слов'янської держави у Східній Померанії», за яку був нагороджений золотою медаллю (1900 р.). Історико-філологічний факультет Юр'ївського університету М. В. Бречкевич закінчив у 1901 р. зі ступенем кандидата історії і за рекомендацією свого наукового керівника проф. А. М. Ясинського був залишений при університеті для підготовки до професорського звання по кафедрі всесвітньої історії (Лаптева 1995, с. 4).

У 1905 р. М. В. Бречкевич опублікував працю «Перші поморські монастирі», яку захистив 13 грудня 1905 р. у Юр'ївському університеті у якості дисертації *pro venia legendi* (на отримання права викладати в університеті) і був обраний 6 березня 1906 р. Радою університету на посаду приват-доцента всесвітньої історії, на якій пропрацював до 1913 р. (Дубьева 2006, с. 63).

Протягом двох років (з 1911 по 1913 р.). Митрофан Васильович перебував у закордонному науковому відрядженні у архівах, бібліотеках і музеях Щеціна, Берліна, Парижа і Лондона (ЦДАВОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 1006, арк. 8). У травні 1912 р. він спеціально повернувся із закордонного відрядження в Юр'їв, щоб захистити магістерську дисертацію «Вступ до соціальної історії князівства Славії або Західного Помор'я», (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 12, спр. 826, арк. 9) яка є його головною працею з історії поморських слов'ян XII–XIII ст.

У січні 1913 р. М. В. Бречкевич був обраний Радою Казанського університету на посаду професора по кафедрі всесвітньої історії, яка довго залишалася вакантною після трагічної загибелі у 1910 р. випускника Київського університету Св. Володимира проф. В. К. Піскорського. У квітні 1913 р. проф. М. В. Бречкевич взяв участь у роботі Третього Міжнародного конгресу істориків у м. Лондоні, (Москаленко 1972, с. 95) а з осені того ж року розпочав викладацьку діяльність в Казанському університеті, яка тривала до 1922 р. Працюючи в Казанському університеті проф. Бречкевич заснував тут кабінет слов'янської історії; з метою підвищення ефективності практичних занять у Вузі опублікував два збірники історичних джерел; організував семінар з методики історичних досліджень. (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 12, спр. 826, арк. 9зв.) Він домогся залишення при університеті для підготовки до професорського звання, низки своїх талановитих студентів, серед яких: майбутній відомий історик-медієвіст, доктор історичних наук, професор, зав. кафедрою історії стародавнього світу та середніх віків Московського державного педінституту Віктор Федорович Семенов, доктор історичних наук, професор філологічного факультету Московського держуніверситету ім. М. В. Ломоносова Валентин Тихонович Дітякін та ін. (ЦДАВОУ, ф. 166, ст. 12, спр. 826, арк. 9зв.).

Крім роботи в університеті проф. Бречкевич протягом трьох років (1918–1920 рр.) обіймав посаду ректора Північно-Східного археологічного та етнографічного інституту в Казані, у якому здобували освіту в галузі своєї національної культури студенти обох статей національних меншин – татари, чуваші, марі, вітяки та ін. (ЦДАВОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 1006, арк. 10). Під редакцією Бречкевича було опубліковано у 1919–1920 рр. два томи «Відомостей Північно-Східного археологічного інституту», що містили низку цінних статей з археології, антропології, етнографії та історії. Вчений зробив неоціненний вклад в архівну справу, доручивши зібрати в приміщенні Інституту і зберегти для нащадків документи ряду архівів Казані, зокрема матеріали казанської губернаторської канцелярії, викинуті у 1918 р. на вулицю як непотрібна макулатура (ЦДАВОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 1006, арк. 10).

Оскільки у 1921 р. Північно-Східний археологічний та етнографічний інститут було перетворено у татарський навчальний заклад, а наступного року було закрито заснований замість історико-філологічного факультету Казанського університету факультет суспільних наук, (ЦДАВОУ,

ф.1, оп.24, спр.1006, арк.11) М. В. Бречкевич зміг втілити свою заповітну мрію, як писав сам вчений у 1927 р., «працювати на батьківщині, в Україні». (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 12, спр. 826, арк. 8зв.) Отож, незважаючи на одночасне обрання на кафедру у двох університетах РРФСР, Митрофан Васильович переїжджає у 1923 р. працювати до Катеринославського (з 1926 р. – Дніпропетровського) інституту народної освіти, на посаду професора, зав. секції загальної історії при науково-дослідній кафедрі українознавства, яку очолював відомий український історик акад. Дмитро Іванович Яворницький. У Дніпропетровському ІНО проф. Бречкевич викладає «Історію первісної культури», «Історію середніх віків», «Загальну історію» та «Слов'янське мовознавство». Працює над виявленням у місцевих архівах документів щодо зв'язків України з сусідніми державами, по переселенню сербів та інших слов'янських народів в Україну. (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 12, спр. 826, арк. 9зв.) Бере участь у роботі організованої у 1927 р. Народним Комісаріатом Освіти наукової експедиції, яка мала визначити найголовніші місцевості на берегах та островах Дніпра, котрі негайно слід було дослідити археологам у зв'язку з будівництвом Дніпрельбуду. (Венгер 2017, с. 89) Очолює історико-філологічну секцію наукового товариства – відділення ВУАН і редагує I том його «Наукових записок», що побачили світ у 1929 р.

У Дніпропетровський період вченим була опублікована українською мовою одна з його найбільш фундаментальних славістичних праць «Східно-поморське князівство та його занепад. Початкова історія Гданського коридору (XIII–XIV ст.)», а також ряд ґрунтовних наукових статей з історії західно-європейського середньовіччя.

У 1931 р. у Дніпропетровську було проведено партійні перевірки вищої школи по «виявленню носіїв буржуазної ідеології», у результаті яких було знято з роботи 5 професорів. (Венгер 2017, с. 93) Серед них був і М. В. Бречкевич, якого наказом від 1 липня 1931 р. звільнили з посади професора всесвітньої історії Дніпропетровського інституту професійної освіти, як такого «що не може відмовитися від буржуазної ідеології у викладанні історії». (ЦДАВОУ, ф. 166, оп. 12, спр. 826, арк. 6) Усі спроби проф. Бречкевича відновитись на посаді були марними, тому після отримання академічної пенсії, він у 1931 р. переїжджає у Крим, де працює науковим співробітником Севастопольського музейного об'єднання, збираючи матеріали про оборону Малахового кургану 1854–1855 рр., що вилилось пізніше у його докторську дисертацію.

У зв'язку з відкриттям у 30-ті роки в країні історичних факультетів збільшилась потреба у кваліфікованих кадрах істориків, що й дозволило проф. Бречкевичу прийняти у 1938 р. запрошення Київського педінституту стати завідувачем кафедри стародавньої історії. У педінституті у 1938–1941 рр. він викладає курс історії стародавнього світу. Одночасно М. В. Бречкевич розпочинає за сумісництвом свою роботу в Київському держуніверситеті, де читає студентам 5-го курсу історичного факультету спецкурс з середньовічної історії (ЦДАВОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 1006, арк. 11).

Під час Другої світової війни М. В. Бречкевич був евакуйований з Києва і спочатку працював у Сталінградському педінституті (1941–1942 рр.) потім у педінститутах м. Бірська, Башкортостан (1942–1943 рр.) і м. Бугуруслана Оренбурзької області (1943–1944 рр.) (ЦДАВОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 1006, арк. 11 зв.). Війна принесла велике горе проф. М. В. Бречкевичу. На фронтах другої світової війни загинули два його сини, а старша донька була скалічена нацистами.

2 серпня 1944 р. М. В. Бречкевич повернувся до звільненого від гітлерівців Києва, де його родині з 4-х чоловік була надана квартира № 21 по вул. Володимирській 61-б (загальною площею 21 м²) (ЦДАВОУ, ф. 4849, оп. 1, спр. 643, арк. 2). З осені 1944 р. проф. М. В. Бречкевич приступає до роботи у Київському держуніверситеті імені Т. Г. Шевченка, з яким пов'язаний ключовий період його складної і вельми змістовної науково-педагогічної діяльності. В стінах університету він захистив у 1946 р. докторську дисертацію «Оборона Малахова кургану в 1854–1855 рр.» (ДАК, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 36, арк. 1; спр. 64, арк. 1–2) і очолив того ж року кафедру історії середніх віків. А вже наступного року, коли в Київському університеті кафедру стародавньої історії було ліквідовано як самостійну структурну одиницю і згідно з наказом Міністерства освіти СРСР № 1274 від 30 серпня 1947 р. було об'єднано з кафедрою історії середніх віків,

проф. М. В. Бречкевич стає завідувачем новоутвореної кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, яка існує і понині. (ДАК, ф. Р-1246, оп. 5, спр. 58, арк. 8)

За час роботи в Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка М. В. Бречкевич написав кілька ґрунтовних праць, котрі, на жаль, залишилися не опублікованими. Серед них: «Польща, Литва і Тевтонський орден на початку XV ст.», «Нарис історії середніх віків», «Історія балтійських слов'ян у викладі німецьких істориків XIX і першого десятиріччя XX століття» та ін. Проф. М. В. Бречкевич вів у 1944–1950 рр. активну викладацьку роботу у Київському університеті, читаючи лекції і проводячи семінарські заняття з історії середніх віків, історії західних слов'ян, історії Польщі для студентів історичного та філологічного факультетів (ДАК, ф. Р-1246, оп.13, спр.19, арк.1), керуючи роботою наукового студентського гуртка, написанням кандидатських дисертацій аспірантів: З.І. Рудої, О. Н. Цибенко, М. Я. Лойберга. (ДАК, ф. Р-1246, оп.13, спр.112, арк.16; спр.197, арк. 7, 10) Значну увагу М. В. Бречкевич приділяв покращенню роботи університетської бібліотеки, поповненню її джерелами і літературою з історії середніх віків, створенню в ній належних умов для наукової роботи. (ДАК, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 112, арк. 1–2) Ним був розроблений проект створення кабінету з історії середніх віків (ДАК, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 197, арк. 30).

У київський період наукової діяльності М. В. Бречкевич залишається вірним принципам виробленим на початку свого творчого шляху. Це був історик-позитивіст і, як всі вчені цього напрямку, вважав історичне джерело головним критерієм. Для «історика, говорив він, потрібна двояка робота: по-перше, дослідження джерел і, по-друге, виклад історичних фактів у причинно-наслідкових зв'язках» (Бречкевич 1914, с. 4) Роздумуючи над ремеслом історика М. В. Бречкевич писав: «Відомі ті засоби, котрі повинні бути прийняті з самого початку кожним істориком: суворе дотримання всіх методологічних прийомів – передусім. Потім – повне проникнення в життя і світогляд епохи, що вивчається; як актор повинен перевіритись в ту особу, роль якої він на себе взяв, так і історик повинен настільки глибоко проникнути у досліджуване ним минуле життя, щоб окремі явища і питання минулого він не міг уявляти з точки зору тієї епохи» (Бречкевич 1914, с. 16).

Основним об'єктом наукових досліджень М. В. Бречкевича була, як уже зазначалось вище, середньовічна історія поморських слов'ян. Над її розробкою він почав працювати ще в студентські роки. У 1900 р. Бречкевич під керівництвом проф. Ясинського А. М. пише свою першу наукову роботу з даної проблематики «Досвід вивчення історії слов'янської держави у Східній Померанії». Судячи з річного звіту ректора Юр'ївського університету від 12 грудня 1900 р., це було ґрунтовне самостійне дослідження, «котре при певній доробці мало право на друк». Робота Бречкевича (загальним обсягом у 454 сторінки) складалась з двох частин. У першій розглядалась історія Східно-Поморського князівства у давнину до втрати ним самостійності на початку XIV ст., у результаті захоплення Тевтонським орденом. Друга частина праці була присвячена розгляду внутрішніх відносин у Східно-Поморському князівстві (с. 283–448). Тут автор детально розглянув становище князівської влади на Помор'ї у середні віки, слов'янське право і державні повинності населення, німецьку колонізацію і процес генезису феодалізму в регіоні. Вважаючи, що твір Бречкевича, поданий під девізом: «Краще пізно, ніж ніколи» є «цілком науковою і ґрунтовною роботою, котра заповнить існуючу в історичній літературі прогалину» історико-філологічний факультет Юр'ївського університету ухвалив нагородити Митрофана Васильовича «золотою медаллю сенатора фон Брадке» (Краткий отчет 1901, с. 15).

У 1902 р. побачила світ перша друкована праця М. В. Бречкевича «Святополк – князь Поморський», що базувалась на матеріалах хронік Кадлубека, Богухвала і Длугоша, а також поморських грамот. Співставлення грамот з даними польських хронік дозволило М. В. Бречкевичу зробити висновок, що наприкінці XII – першій половині XIII ст. Східне Помор'я було незалежне від Польщі. Тут правила місцева князівська династія. Проте, у церковному відношенні Помор'я, на думку автора, було тісно пов'язане з Польщею, оскільки не мало у розглядуваний період свого власного єпископа і входило до єпархії Куявського єпископа (в Польщі) (Бречкевич 1902, с. 10).

У центрі уваги автора – суспільно-політична діяльність східно-поморського князя – Святополка II (близько 1220–1266), насамперед його відносини з Тевтонським орденом. М. В. Бречкевич слушно зазначає, що спочатку Святополк підтримав хрестоносний рух Тевтонського ордену в Пруссію, поділяючи поширений у той час погляд про богоугодність навіть насильницького навернення язичників, у даному випадку прусів, у християнство. Далі дослідник охарактеризував причини, що спонукали східно-поморського князя піти на розрив відносин з Тевтонським орденом і стати на шлях збройної боротьби з ним. Не зупиняючись детально на розкритті ходу війни 1242–1248 рр. між Святополком II і Тевтонським орденом, М. В. Бречкевич однак робить спробу дати власну періодизацію цієї важливої події в житті Східного Помор'я, виділяючи найбільш характерні риси кожного з чотирьох її основних періодів. (Бречкевич 1902, с. 20–22). У кінці дослідження автор аналізує торгівельну політику Святополка II, зокрема відміну ним берегово-го права на Гданському Помор'ї і в цілому дає загальну оцінку діяльності князя.

Наступна друкована робота М. В. Бречкевича – «Перші поморські монастирі» (1905 р.) була присвячена вже Західному Помор'ю (Бречкевич 1905). Робота складається з п'яти розділів та висновків. У першому розділі автор змальовує місійну діяльність на Західному Помор'ї у 20-і роки XII ст. єпископа Оттона Бамберзького, його намагання утвердити в цьому регіоні Європи християнство, а також хід хрестового походу німецьких рицарів 1147 р. проти поморян та його наслідки. Перший розділ служить ніби вступом до наступних чотирьох, у яких автор детально аналізує заснування і господарську діяльність основних західно-поморських монастирів у XII ст.: Столпського, Гробського, Бродського, Бельбуцького, Грамзовського, Даргунського і Кольбацького.

Праця позитивно була оцінена у наукових колах. Судячи з рецензії А. А. Васильєва на цю роботу, поставленої мети М. В. Бречкевич досяг. Рецензент підкреслює актуальність теми дослідження, її недостатню ступінь розробки в історіографії, уважне ставлення автора до тексту джерел, їх вірне тлумачення. Разом з тим А. А. Васильєв справедливо зазначає, що робота не позбавлена і певних недоліків. Так, цитуючи праці німецьких істориків – Візенера, Вінтера, Клемпіна, Гаука, автор, на думку рецензента, повністю замовчує роботи вітчизняних славістів, які в тій чи іншій мірі торкалися цієї проблеми: О. О. Котляревського, Ф. Я. Фортинського, О. Ф. Гільфердінга. Недостатньою вважає рецензент характеристику в роботі устрою ордену премонстрантів і цистеріанців, а також критику нарративних джерел, аналіз їх ступеня достовірності (Васильєв 1906, с. 177).

У 1911 р. М. В. Бречкевич опублікував свою основну роботу з історії поморських слов'ян «Вступ до соціальної історії князівства Славії, або Західного Помор'я. Дослідження з історії прибалтійських поморян за перші півтора століття з часу прийняття ними християнства (1128–1278 рр.)», яка і до цього часу залишається чи не єдиною спеціальною працею з цієї проблеми у вітчизняній славистиці. Робота починається з огляду джерел і літератури з теми дослідження. Тут він показав себе глибоким знавцем актового матеріалу і майстром тонкого джерелознавчого аналізу. Зроблені ним спостереження стосовно характеру поморських актів та їх мови становлять значний джерелознавчий інтерес. М. В. Бречкевич вніс багато нового в інтерпретацію і датування поморських грамот, пояснив умови виникнення багатьох з них, доказав перевагу грамот над іншими джерелами з історії Помор'я, зокрема хроніками.

Два основні розділи роботи М. В. Бречкевича були присвячені соціальній структурі середньовічної Славії, а також питанням землеволодіння, насамперед церковного у XII–XIII ст. Дослідивши матеріали джерел, М. В. Бречкевич всупереч думці прийнятій в тогочасній німецькій історіографії, дійшов висновку, що для соціального ладу поморських слов'ян до епохи німецького завоювання у XII ст. була характерна відсутність кріпосної залежності. Не виявив він на Помор'ї до XII ст. і спадкових володінь місцевої поморської знаті, визнавши їх наявність лише в лютицькій частині Помор'я. На думку вченого, незважаючи на те, що в 70-х роках XIII ст. зустрічаються феодальні володіння в руках поморської знаті, «ленні відносини і володіння селами на ленному праві не можуть характеризувати попереднє становище і права слов'янської знаті і доказувати туземне походження і розповсюдженість володіння населеними місцями» (Бречкевич 1911, с. 118).

Всебічно змалював М. В. Бречкевич становище церкви на Помор'ї у XII–XIII ст. Дослідник висловлює думку, що християнська церква відразу ж після свого виникнення була чужою помірянам, що, на його погляд, було обумовлено двома причинами: іноземним складом духовенства і аристократичним характером тодішньої церкви взагалі. Як зазначає автор: «Духовенство на Помор'ї взагалі дотримувалось такого правила: значно зручніше і вільніше можна віддаватись небесній службі і духовним знанням, коли є хороші матеріальні засоби» (Бречкевич 1911, с. 156). Тому воно не гербувало жодними методами, аби примножити свої багатства. Переконаливо, на основі свідчень багатьох грамот, показує М. В. Бречкевич гонитву духовенства, особливо монастирів, за земельними володіннями, у результаті чого вони перетворились у найбільших земельних власників на Помор'ї.

Значний інтерес становить проведений автором у заключній частині роботи аналіз ходу німецької колонізації і ролі німецьких колоністів у процесі феодалізації західно-поморських земель у XII–XIII ст. На основі усіх доступних йому матеріалів дослідник дійшов висновку, що виникнення феодальної власності на землю в значній мірі прискорило переведення поморських міст на німецьке право, яке супроводжувалось наділенням колоністів орною землею, котра до цього була у користуванні туземних містян. Однак, перебуваючи під певним впливом слов'янофільської доктрини М. В. Бречкевич не зміг розкрити справжні причини успіху німецької колонізації Помор'я. На його думку успіх германізації країни був викликаний психологічними причинами: добродушністю і піддатливістю поморських князів, нерішучістю і м'якістю їх характеру. У результаті чого, до переселенців поморські князі нібито ставилися з більшою увагою, ніж до своїх, гостинно їх приймали і наділяли заселеними і незаселеними маєтками (Бречкевич 1911, с. 196).

Продовжуючи подальше дослідження Західно-Поморського князівства доби середньовіччя М. В. Бречкевич друкує у 1914 р. у збірнику присвяченому 30-річчю науково-педагогічної діяльності відомого антикознавця, професора Харківського університету В. П. Бузескула свою статтю «Вищий клас слов'янського населення у Західно-Поморському князівстві XII–XIII ст.». Як і в попередній, основній своїй роботі «Вступ до соціальної історії...» тут він намагається всупереч думці прийнятій у тогочасній німецькій і польській історіографії довести, що знать на Помор'ї ще не відокремилась до XII ст. в особливий стан. На думку автора, розвиток станових відмінностей у Західно-Поморському князівстві дещо відставав від найближчих сусідів: німців, поляків, лютичів. Він не вбачав правових відмінностей у становищі знатних і простих помірян у розглядуваний період, хоча й визнавав, що знать виділялась на Помор'ї своїм багатством, впливом на оточуюче населення, близькістю до князя, своїми особистими якостями і заслугами (Бречкевич 1914, с. 455). У цьому новаторському для свого часу трактуванні розвитку поморського соціуму М. В. Бречкевичу не вдалось уникнути деяких помилок. Основна з яких полягає у запереченні процесу феодалізації на Помор'ї до XII ст. Він також перебільшував специфічні особливості розвитку цього регіону, недооцінював становище знаті у суспільно-політичному житті помірян періоду раннього середньовіччя. У той час, як сучасні дослідження, передусім польських істориків, переконливо показують, що знать відіграла вирішальну роль у політичному житті Помор'я XII ст. Її влада базувалась на володінні земельною власністю, безсилий поморський князь був у всьому залежний від знаті і не мав влади і сил заставити її коритись (Historia Pomorza 1969, s. 299–300).

Однією з етапних праць М. В. Бречкевича було дослідження історії Східно-Поморського князівства у XIII–XIV ст., опубліковане українською мовою у 1929 р. у м. Дніпропетровську. Значна увага була приділена в роботі джерелам з економічної історії поморських слов'ян, передусім грамотам, що мають, на думку дослідника, велику цінність оскільки готуються і видаються майже одночасно з тими подіями, про які вони свідчать. Проте, вчений не переоцінює значення цього джерела, зазначаючи, що грамоти як історичний матеріал мають і певні недоліки, так як носять нормативний характер і мало розповідають про повсякденне життя населення Гданського Помор'я XIII–XIV ст., а більше про ті зміни в житті поморського соціуму, що їх бажано здійснити (Бречкевич 1929, с. 6).

Ознайомивши читача з джерелами з економічної історії Східного Помор'я, автор переходить до висвітлення господарського життя помор'ян у доби високого середньовіччя. Дає загальний огляд стану землеробства, ремесла і обміну у поморських слов'ян у розглядуваний період.

Як і в попередніх своїх роботах М. В. Бречкевич детально аналізує питання землеволодіння, констатує, що у XIII ст. значна кількість сіл і земель у Східному Помор'ї ще не мала приватного власника і лише на початку XIV ст. земля стає об'єктом жвавого обміну, прискореними темпами зростає велике феодальне землеволодіння, погіршується правове становище селян, все більша кількість яких перетворюється на кріпаків.

Значна частина дослідження М. В. Бречкевича присвячена проблемі соціально-економічного розвитку східно-поморського міста і міському праву. Автор ґрунтовно проаналізував процес заснування міст на німецькому праві, з'ясував типологічні особливості і етапи проникнення на Помор'я любецького, магдебурзького і кульмського права. Справедливо наголошуючи при цьому, що усі три види німецького права сприяли «розвиткові торгівельного, а не виробничого капіталу...містом і міськими справами орудують не ремісники, а князі» (Бречкевич 1929, с. 60).

М. В. Бречкевич зі знанням справи аналізує політичні процеси, що відбувалися на Помор'ї у XIII–XIV ст. На основі глибокого вивчення джерел, дослідник переконливо показує безладдя князівської влади у другій половині XIII – на початку XIV ст. Він яскраво змальовує складні взаємовідносини поморських князів з сусідами і їх міжусобну боротьбу. Дослідник дійшов висновку, що за винятком Святополка II, який проводив самостійну і незалежну від сусідніх держав політику, усі інші поморські князі безладно вплутували сусідів у свої внутрішні справи, що призвело врешті решт до підкорення цих земель на початку XIV ст. Тевтонським орденом (Бречкевич 1929, с. 34).

У цілому слід зазначити, що праця М. В. Бречкевича «Східно-поморське князівство та його занепад. Початкова історія Гданського коридору (XIII–XIV ст.)», як і все, що вийшло з під пера цього дослідника є вагомим внеском в українську славістику. Зосередивши свою увагу на проблемі соціально-політичного і економічного розвитку Помор'я XII–XIV ст., що не знайшла достатнього висвітлення у вітчизняній історіографії, ввівши у науковий обіг багатий джерельний матеріал і скурпульозно його проаналізувавши, він тим самим створив базу для подальшого дослідження слов'ян Балтійського Помор'я.

За визначні наукові здобутки Указом Президії Верховної Ради УРСР від 15 квітня 1948 р. доктору історичних наук, професору М. В. Бречкевичу було присвоєно почесне звання заслуженого діяча науки Української РСР (ЦДАВОУ, ф. 1, оп. 24, спр. 1006, арк. 1).

Відзначивши своє 80-річчя у 1950 р. проф. М. В. Бречкевич залишає роботу у стінах Київського держуніверситету ім. Т. Г. Шевченка і виходить на пенсію. Помер Митрофан Васильович через 13 років потому, 23 серпня 1963 р. у м. Києві і був похований на Байковому цвинтарі.

Науково-освітня діяльність проф. М. В. Бречкевича у повоєнному Києві, безсумнівно сприяла поглибленню інтересу академічної спільноти університету до славістично-медієвістичної проблематики, багато його ідей та задумів будуть реалізовані у працях його учнів.

Список джерел та літератури

- БРЕЧКЕВИЧ, М. В., 1902, Святополк, князь Поморский. Юрьев: Тип. К. Маттисена.
БРЕЧКЕВИЧ, М. В., 1905, Первые поморские монастыри. Очерк из истории Балтийского Поморья в XII в. Юрьев: Тип. Эд. Бергмана.
БРЕЧКЕВИЧ, М. В., 1911, Введение в социальную историю княжества Славии, или Западного Поморья. Исследование по истории прибалтийских поморян за первые полтора века со времени принятия ими христианства (1128–1278 гг.). Юрьев: Тип. К. Маттисена.
БРЕЧКЕВИЧ, М. В., 1914, О некоторых современных трудностях в области исторического изучения. Речь произнесенная в день освящения Казанских Высших женских курсов 24 ноября 1913. Казань: Тип. Казанского университета.
БРЕЧКЕВИЧ, М. В., 1914, Высший класс славянского населения в Западно-Поморском княжестве XII–XIII вв. Сборник Харьковского историко-филологического общества в честь проф. В. П. Бузескула, 446–455.

- БРЕЧКЕВИЧ, М. В., 1929. Східно-Поморське князівство та його занепад. Початкова історія Гданського коридору (XII–XIII ст.). Наукові записки Дніпропетровського Наукового при Всеукраїнській Академії наук Товариства, Вип. 1: Історико-філологічна секція, 1–106.
- ВАСИЛЬЕВ, А. А., 1906, Рецензия на монографию М. Бречкевича «Первые поморские монастыри. Очерк из истории Балтийского Поморья в XII в. – Юрьев: Тип. Эд. Бергмана, 1905. Журнал Министерства народного просвещения, № 7, 175–179.
- ВЕНГЕР, А. Г., 2017, Штрихи до портрета дніпропетровських «всесвітників»: катеринославський/дніпропетровський період життя М. В. Бречкевича. Вопросы германской истории, 86–97.
- Державний архів м. Києва (далі – ДАК), ф. Р-1246, оп. 5, спр. 58; оп. 13, спр. 19, спр. 36, спр. 64, спр. 66, спр. 112, спр. 197, спр. 238.
- ДУБЬЕВА, Л., 2006, Историческая наука в Тартуском университете в конце XIX – начале XX в. Тарту (Disstrtationes historiae Universitatis Tartuensis), 349.
- Historia Pomorza. 1969, Opracowanie zbiorowe pod redakcją Gerarda Labudy. Poznań: Wyd-wo poznanskie. T.1, 819.
- Краткий отчет императорского Юрьевского университета за 1900 г., 1901. Ученые записки Юрьевского университета, 1, 14–15.
- ЛАПТЕВА, Л. П., 1995, М. В. Бречкевич как представитель позитивизма в русском славяноведении первой четверти XX века. Славяноведение, 1, 3–11.
- МОСКАЛЕНКО, А. Е., 1972, М. В. Бречкевич (1870–1963) и его работы по истории поморских славян. Славянский сборник, 92–108.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОУ), ф. 1, оп. 24, спр. 1006; ф. 166, оп. 12, спр. 826; ф. 4849, оп. 1, спр. 643.

References

- BRECHKEVICH, M. V., 1902, Svyatopolk, kniaz pomorskiy [Svyatopolk – kniaz of Pomerania]. Yuriev: Tipografiya K. Mattisena. [In Russian].
- BRECHKEVICH, M. V., 1905, Pervye pomorskiye monastyri. Ocherk iz istorii Baltiyskogo Pomoria v XII v. [The first monasteries of Pomerania. The essay of the history Baltic Pomerania in the 12th century]. Yuriev: Tipografiya Ed. Bergmana. [In Russian].
- BRECHKEVICH, M. V., 1911, Vvedeniye v sotsialnuiu istoriu kniazhestva Slavii, ili Zapadnogo Pomoria. Issledovanie po istorii pribaltiyskikh pomoryan za pervye poltora veka so vremeni prinyatia imi khristianstva (1128–1278 gg.) [Introduction to the social history of Slavia principality or West Pomerania. The research on the history of Baltic pomeranians during the first hundred and a half century from the Christianization (1128–1278)]. Yuriev: Tipografiya K. Mattisena. [In Russian].
- BRECHKEVICH, M. V., 1914, O nekotorykh sovremennykh trudnostiakh v oblasti istoricheskogo izucheniya. Rech proiznesennaia v den osvyyashchenia Kazanskikh Vysshikh Znenskikh kursov 24 noiabrya 1913 g. [On the some modern issues in the history research]. Kazan: Tipografiya Kazanskogo Universiteta. [In Russian].
- BRECHKEVICH, M. V., 1914, Vysshiiy klass slavyanskogo naseleniya v Zapadno-Pomorskon kniazhestve XII–XIII vv. [The highest class of Slavic population in Western Pomerania principality in the 12th – 13th cc]. Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva v chest professora V. P. Buzeskula. Kharkov, 446–455. [In Russian].
- BRECHKEVICH, M. V., 1929, Skhidno-Pomorske kniazivstivo ta yogo zanepad. Pochatkova istoriya Hdanskoho korydor (XIII–XIV st.) [Eastern Pomerania principality and its decline. The primary history of Gdansk passage (the 12th – 13th cc.)]. Naukovi zapysky Dnipropetrovskoho pry VUAN tovarystva. Dnipropetrovsk. Vyp. 1, 1–106. [In Ukrainian].
- VASILYEV, A. A., 1906, Retsenziya na monografiyu: M. Brechkevich. Pervye pomorskiye monastyri. Ocherk iz istorii Baltiyskogo Pomorya v XII v. [Review on the monography of M. Brechkevich «The first monasteries of Pomerania. The essay of the history Baltic Pomerania in the 12th century». Yuriev: Typography of Ed. Bergman, 1905]. Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvescheniya. 7, 175–179. [In Russian].
- VENGER, A. G., 2017, Shtrykhy do portreta dnipropetrovskykh «vsesvitnykiv»: katerinoslavskiy/dnipropetrovskiy period zhyttia M. V. Brechkevycha [The touches to the portrait of the Dnipropetrovsk world-historians: Katerynoslav/Dnipropetrovsk period of M. V. Brechkevych's life]. Voprosy germanskoy istorii, 86–97. [In Ukrainian].
- Derzhavnyy arkhiv m. Kyeva (ДАК) [State Archive of Kyiv (SAK)] F. R-1246, op. 5, spr. 58; op. 13, spr. 19, 36, 64, 66, 112, 197, 238.
- DUBYEVA, L., 2006, Istoricheskaia nauka v Tartuskom universitete v kontse XIX – nachale XX v. [Historical science in University of Tartu in the end of 19th – beginning of the 20th c.]. (Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis). Tartu, 349. [In Russian].

Historia Pomorza, 1969, Opracowanie zbiorowe pod redakcją Gerarda Labudy [History of Pomerania]. Poznań. T. 1, 819. [In Polish].

Kratkii otchet imperatorskogo Yurievskogo universiteta za 1900 g., 1901 [The shirt report of the Imperial University of Yuriiiev for 1900]. Uchenye zapiski Yurievskogo universiteta, 1, 14–15. [In Russian].

LAPTYEVA, L. P., 1995. M. V. Brechkevich kak predstavitel pozitivizma v rusском slavianovedenii pervoi chetverti XX veka [M. V. Brechkevich as a representative of positivism in Russian Slavic studies in the first quarter of the 20th century]. Slavianovedenie. 1, 3–11. [In Russian].

MOSKALENKO, A. YE, 1972. M. V. Brechkevich (1870–1963) i ego raboty po istorii pomorskikh slavian [M. V. Brechkevich (1870–1963) and his works on history of Pomeranian Slavs]. Slavianskiy sbornik. Saratov, 92–108. [In Russian].

Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vladы ta upravlinnia Ukrainy [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine] (TsDAVOU). F.1, op. 24, spr. 1006, f. 166, op. 12, spr. 826; f. 4849, op. 1, spr. 643.

М. В. Бречкевич (1870–1963) та його внесок у вивчення історії середньовічного Балтійського Помор'я

У статті на основі архівних джерел та спеціальної історичної літератури, охарактеризовано основні віхи життєвого шляху і науково-педагогічна діяльність відомого українсько-го історика-медієвіста, фундатора кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Митрофана Васильовича Бречкевича. Дослідження спирається на принципи історизму, науковості й авторської об'єктивності, а також на використання загально-наукових (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів.

Проаналізовано внесок М. В. Бречкевича у вивчення середньовічного Балтійського Помор'я. Автор дійшов висновку, що протягом всієї своєї наукової діяльності він залишається вірним принципам виробленим на початку свого творчого шляху. Це був історик-позитивіст і, як всі вчені цього напрямку, вважав історичне джерело головним критерієм істини.

Головним об'єктом наукових досліджень М. В. Бречкевича була історія поморських слов'ян XII–XIV ст., котрій він присвятив у першій половині XX ст. низку ґрунтовних праць. Вже в першій своїй друкованій роботі «Святополук – князь Поморський» (Юр'їв, 1902) Бречкевич розглядає один з важливих періодів в історії Східно-Поморського князівства, його боротьбу з Тевтонським орденом у 40-і роки XIII ст. У дослідженні всебічно проаналізовано питання про походження князівської влади у Східному Помор'ї, взаємовідносини Східно-Поморського князівства з Польщею.

Зазначається, що основною працею М. В. Бречкевича з історії Помор'я була його магістерська робота «Вступ до соціальної історії князівства Славії або Західного Помор'я» (Юр'їв, 1911), у якій він на основі поморських грамот і хронік зробив спробу проаналізувати процес феодалізації у західно-поморських землях у XII–XIII ст. і роль у ньому німецьких колоністів. У роботі детально охарактеризовано князівське землеволодіння, становлення перших поморських монастирів, що стали активними провідниками германізації в цьому регіоні.

Ключові слова: Бречкевич М. В., життєвий шлях, науково-педагогічна діяльність, медієвістика, слов'янознавство, соціальна історія, Балтійське Помор'я XII–XIV ст.

Rud Mykola, Candidate of Historical sciences, Associate professor, Department of Ancient and Medieval History Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Рудь Микола, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0483-936X>

Received: 07-09-2020

Advance Access Published: October, 2020